

Anna ŻEBRACKA-PRUS
Politechnika Śląska
Wydział Architektury

JEDNORODNOŚĆ KRAJOBRAZU DOLINY MAŁEJ PANWI

Streszczenie. Projekt naukowy dotyczy badania krajobrazu doliny Małej Panwi. Na oś rzeczną nanizane są miejscowości o wspólnej genezie kuźniczej i podobnych losach historycznych. W rezultacie powstał krajobraz o jednolitych cechach antropogenicznych. Główne badania tego krajobrazu polegają na analizie układów przestrzennych i analizie architektury budynków mieszkalnych wszystkich miejscowości, przez które przepływa rzeka. Te dwa aspekty, w głównej mierze, decydują o wrażeniu jednorodności tego krajobrazu. W trakcie 5-letnich badań krajobrazu doliny, a w szczególności w ostatnim czasie, zaobserwowano gwałtowne i negatywne przekształcenia, dotyczące przede wszystkim architektury mieszkaniowej. Póki istnieje jeszcze możliwość, należy wydobyć tę szczególną wartość obszarów nad Małą Panwią, jaką jest jednolitość krajobrazu oraz zwrócić uwagę decydentom na niezwykłość tego terenu i stworzyć opracowanie, które mogłoby posłużyć samorządom gminnym i wojewódzkim oraz architektom i urbanistom do działań projektowych na tym terenie.

LANDSCAPE HOMOGENITY OF MAŁA PANEW RIVER VALLEY

Summary. Scientific project refers to investigation of Mała Panew river valley landscape. On the river axis there are placed localities with the same ironworks genesis and similar history. As a result, there was created homogeneous anthropogenic landscape. The main studies of this landscape are urban structure and housing architecture analysis of each riverside locality. These two aspects, largely, determine the impression of the landscape homogeneity. During 5-year study of the valley landscape, particularly in recent times, I observed rapid and negative transformation, mainly concerning to residential architecture. While it is still possible, I want to bring out to light this special value of areas near Mała Panew river, which is the landscape homogeneity. I would like to draw decision-makers attention to uniqueness of this region and create study, that could help municipal and local governments, architects and urban planners with the designing activities in this area.

1. Wstęp

Jednorodność krajobrazu doliny Małej Panwi to jedno z zagadnień, które badam w mojej pracy doktorskiej. Tytuł dysertacji brzmi: *Wybrane aspekty odrębności krajobrazu na przykładzie doliny Małej Panwi*. Wyznacznik odrębności powinien uwzględniać maksymalny stopień podobieństwa wewnątrz wybranych grup zjawisk oraz maksymalny stopień zróżnicowania między grupami. Aby móc zbadać odrębność krajobrazu, najpierw należy skupić się na wewnętrznej strukturze jego obszaru. W niniejszym artykule przedstawiam podjęty w pracy doktorskiej sposób badania jednorodności krajobrazu.

2. Badania

W pracy magisterskiej *Studium urbanistyczno-architektoniczne dla udostępnienia Obszarów położonych nad Małą Panwią do celów rekreacyjno-turystycznych* przeprowadzono m.in. typologię obiektów architektonicznych. Określono w niej fizjonomiczne cechy wszystkich rodzajów zabudowy każdej miejscowości położonej nad Małą Panwią. Dane zestawiono w tabelach i poparto fotografiami. Zbudowana typologia posłużyła w pracy magisterskiej do określenia potencjału rekreacyjno-turystycznego terenów nadrzecznych. Tabelaiczna konstrukcja typologii, oprócz funkcji zestawieniowej, zapewnia czytelność i łatwość porównywania cech architektonicznych opisanych obiektów. Dlatego typologia ta okazała się przydatną również w określeniu jednorodności krajobrazu.

Historyczna działalność człowieka na terenach nadrzecznych, ściśle związana z dawnym kuźnictwem i hutnictwem, pozostawiła wyraźne ślady w krajobrazie kulturowym tego Obszaru. Wspólna geneza wszystkich miejscowości położonych nad Małą Panwią, jaką było wydobywanie rud darniowych i kuźnictwo, a następnie bardzo podobna historia tych miejscowości wytworzyły pewne cechy jednorodności tego krajobrazu. W tym, w przewadze wiejskim krajobrazie, dość często dostrzec można budynki przemysłowe, takie jak hale produkcyjne, dawne budynki administracyjne i socjalne oraz budowle technologiczne, jak charakterystyczne dla tego krajobrazu kominy. Osiedla robotnicze, pochodzące z różnych okresów historycznych zawsze towarzyszą tym budowlom przemysłowym, co dodatkowo wyróżnia ten obszar spośród innych rejonów nadrzecznych. Linie kolejowe, zbudowane dla dynamicznego rozwoju hutnictwa, przebiegają przez prawie każdą miejscowość. Rozwinęła się infrastruktura kole-

jowa, między innymi powstały dworce, domy dróżników i inne budynki techniczne i pomocnicze. Domy dróżników – wysokie, często ceglane budynki, z prostym i pięknym detalem architektonicznym – stoją przy liniach kolejowych. Swoją architekturą i rozmiarem odstają od charakteru zabudowy wiejskiej. Spotykane często w miejscowościach nadrzecznych również nadają swoistego charakteru krajobrazowi. Związane z infrastrukturą kolejową mosty oraz mosty kołowe i piesze również są istotnym elementem krajobrazu nadrzecznego. Nad Małą Panwią zbudowano mosty kamienne i żeliwne o wielkiej wartości historycznej. Charakterystyczne jest również występowanie tu pałaców i dworów oraz wielu innych zabytków, takich jak drewniane chaty i kościoły. W miejscowościach małopanewskich można spotkać niezliczone ilości drewnianych krzyży i murowanych kapliczek przydrożnych.

Krajobraz nad Małą Panwią posiada charakterystyczne cechy antropogeniczne, ale również naturalne. Walory przyrodnicze, unikatowe w skali kraju, wyróżniają ten teren, a wyjątkowo duże zalesienie obszarów nadrzecznych i stosunkowo niewielka aktywność rolnicza miejscowości wpływają na specyficzny obraz regionu. Występowanie wyżej przedstawionych cech kulturowych i przyrodniczych na terenie opracowania stanowi o jednorodności krajobrazu małopanewskiego.

Jednak o jednorodności krajobrazu antropogenicznego w głównej mierze decyduje zabudowa mieszkaniowa. Pośród innych obiektów architektonicznych pojawia się ona najpowszechniej, dlatego to jej cechy najbardziej wpływają na przestrzenny charakter, szczególnie niedużych miejscowości. Zatem do badań jednorodności krajobrazu w pracy doktorskiej, wybrano tę jedną składową krajobrazu antropogenicznego, jaką jest budownictwo mieszkaniowe i to ograniczone do zabudowy zagrodowej, jednorodzinnej i wielorodzinnej. W badaniach pominięto dwory, rezydencje, pałace, zamki, plebanie i domki letniskowe, ponieważ występują one znacznie rzadziej niż pozostałe rodzaje zabudowy mieszkaniowej, a ich cechy fizjonomiczne nie wpływają na odbiór jednorodności krajobrazu.

Zbudowano podobną konstrukcję tabelaryczną, jak w pracy dyplomowej magisterskiej i nazwano ją: typologia budynków mieszkalnych. Jest to zbiór danych o architekturze budynków mieszkalnych każdej miejscowości, przez którą przepływa rzeka Mała Panew. Dane zostały uszeregowane w tabelach i poparte fotografiami. Materiał jest zebrany i uporządkowany w taki sposób, aby możliwie najprościej dało się odczytywać i porównywać dane oraz wyciągać wnioski. W celu umożliwienia segregacji materiału przyjęto pewne kryteria, według których podzielono zabudowę i opisano jej cechy. Zabudowę opisano według kryteriów morfologicznych (liczba kondygnacji, rodzaje dachów, spadek dachów w, materiał dachów, kolor dachów, materiał ścian zewnętrznych, kolor ścian zewnętrznych) oraz określono układ

zabudowy względem ulicy (szczytowy, kalenicowy, swobodny). Określono również procentową ilość występowania w każdej miejscowości typów zabudowy i poszczególnych ich cech, wyznaczając w ten sposób dominujący charakter zabudowy. Typologia budynków mieszkalnych podsumowana jest tabelą zbiorczą, zestawiającą charakterystyczne cechy architektury mieszkaniowej całej doliny rzecznej.

3. Wnioski

Architektura budynków mieszkalnych na długości rzeki nie jest jednorodna, ale daje się wyróżnić na długości rzeki trzy, prawie jednakowej długości odcinki jednorodnej architektury mieszkaniowej.

W odcinku pierwszym, krajobraz wypełniony jest jednakowymi domami jednorodzinnymi, usytuowanymi kalenicowo względem ulicy, posiadającymi parter i niskie poddasze, z dachem dwuspadowym o kacie nachylenia 20° , krytym czarną papą. Ściany domów, najczęściej z nieotynkowanej cegły, posiadają gzyms z cegieł wysuniętych poza lico ściany, ułożonych w różne wzory.

W odcinku drugim dominują domy jednorodzinne, usytuowane kalenicowo względem ulicy, posiadające parter i poddasze, z dachem dwuspadowym o kacie nachylenia 45° , krytym czerwoną dachówką, ściany pokryte najczęściej białym tynkiem. Oprócz prostych dachów dwuspadowych pojawiają się nadbudowania różnego rodzaju facjatek, co jest wynikiem dążenia do powiększenia przestrzeni mieszkalnej. Detal architektoniczny pojawia się sporadycznie.

W odcinku trzecim dominuje zabudowa typowa dla wsi opolskiej. Są to domy jednorodzinne, usytuowane szczytowo względem ulicy, o kształcie wydłużonym w głąb działki. Dach o nachyleniu 45° , pokryty czerwoną dachówką, kryje również w przedłużeniu części mieszkalnej, pomieszczenia gospodarcze. Budynek posiada parter i poddasze. Ceglane elementy dekoracyjne pojawiają się na ścianach szczytowych.

Powtarzające się domy z dwuspadowym dachem porządkują przestrzeń. Ten ład przestrzenny niknie tam, gdzie powstają nowe domy, najczęściej wznoszone przez ludność nierolniczą, ale zamieszkałą na wsi. Niski poziom architektoniczny projektów, słaba kontrola ze strony państwowego nadzoru budowlanego i instytucji kredytujących inwestycje sprzyjały powstawaniu wielu szkodliwych zjawisk, między innymi uszczuplaniu areału gruntów rolnych i leśnych, dewastacji przyrodniczego środowiska i trwałemu oszpecceniu krajobrazu.

Ludzie budujący nowe domy, chcą by ten ich był możliwie najbardziej oryginalny, odzwierciedlał ich status materialny i pozycję społeczną. Często powstają więc dziwne twory, mając się nijak do regionalnej stylistyki. Innym zjawiskiem, obok powstawania nowych domów, jest przebudowa istniejących, które do niedawna tworzyły piękną jednorodną wieś. Najczęściej domy są powiększane, wynoszone o jedną, a nieraz o dwie kondygnacje w górę. Domy tracą swoje proporcje, a zabudowa wzdłuż ulicy staje się nieregularna i pozbawiona ładu przestrzennego. Kolejnym z groźnych niszczycieli naturalnego środowiska i krajobrazu kulturowego stało się zjawisko chaotycznego wprowadzenia budownictwa jednorodzinnych domów letniskowych. Zabudowa ta pojawia się w kilku miejscowościach położonych nad Małą Panwią. Domy te – rozmaitej wielkości i formy – sytuowane zazwyczaj w rozproszeniu lub w bezplanowych zespołach – zajmują znaczne połacie dawnych gruntów uprawnych i leśnych.

4. Zakończenie

Jak zatem można zapobiec tym niszczycielskim zjawiskom?

W kształtowaniu przestrzeni niebagatelną rolę mogą odegrać władze gmin i samorządów. To od nich zależy, w jakim kierunku będą się rozwijać miasta i wioski i jak wyglądać będą domy, które dopiero powstaną. Wiele do powiedzenia mają radni gmin, którzy mają możliwość tworzenia miejscowego prawa, określającego przestrzenny ład i stylistykę dla przyszłych inwestorów. Przeprowadzona typologia została wykonana również w celu społecznym, jakim jest możliwość posłużenia samorządom gminnym i wojewódzkim oraz architektom i urbanistom do działań projektowych na tym terenie.

Przestrzeń jest dobrem wspólnym, a nie własnością prywatną i powinna być zagospodarowana zgodnie z tradycją, zasadami ekologii i ekonomii. W Polsce następuje proces oszczędzania krajobrazu. Są różne pomysły na ratowanie obecnej sytuacji, między innymi taki, że dla każdego z regionów należałoby opracować pakiet projektów, które wpisałyby się w konkretną przestrzeń krajobrazową. Starostwa powinny oferować darmowe projekty domu dla chcących budować w zgodzie z dawną architekturą. Pierwsze takie próby są podejmowane np. przez Stowarzyszenie *Opolski Dom*.

Współczesna architektura wiejska nie powinna być tworzona jedynie jako synteza tradycyjnych form. Regionalizm powinien być rozumiany w większym stopniu jako problem wspólnoty regionalnej niż jako estetyczne spekulacje na temat możliwości odrodzenia trady-

cyjnej architektury. Powinno się zmierzać do ochrony krajobrazu kulturowego przez pogłębianie społecznej wiedzy i świadomości o rodzimej architekturze, jej cechach i przemianach. Dzięki architekturze możemy zachować tożsamość. Pielęgnowanie regionalnej schedy stanowi o bogactwie kulturowym regionu.

Bibliografia

1. Ciołek G.: Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce, t. I, Politechnika Krakowska, Kraków 1984.
2. Dziedzictwo kulturowe wsi województwa śląskiego, referaty wygłoszone na sesji popularnonaukowej w Pniowie i Irządzach 15-16 września 2006, Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice 2006.
3. Kosiński W., Łuczuńska-Bruzda M., Purski J.: Z prac nad wzornikiem regionalnym (na przykładzie Ojcowa), [w:] Materiały III ogólnopolskiego sympozjum Architektury Regionalnej, Kraków 1983.
4. Myga-Piątek U. (red.): Krajobraz kulturowy, Aspekty teoretyczne i metodologiczne, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego nr 4, Sosnowiec 2005.
5. Szczech B.: Z dziejów hutnictwa żelaza nad Małą Panwią, Agencja Wydawnicza Szczech Ł., Woźniki 2003.
6. Tłoczek I.: Dom mieszkalny na polskiej wsi, PWN, Warszawa 1985.
7. Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich. Konferencja naukowa Katowice, 19-20.X.1995, (pod red.) Kamińskiego Z.J., Katowice 1995.
8. Żyłka-Żebracka A.: Studium urbanistyczno-architektoniczne dla udostępnienia obszarów położonych nad Małą Panwią do celów rekreacyjno-turystycznych, praca dyplomowa magisterska, Politechnika Śląska w Gliwicach, Wydział Architektury, 2005.
9. Żyłka-Żebracka A.: Projekt badań krajobrazu doliny Małej Panwi, [w:] Architektura, z. 49, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Gliwice 2009.